

De schoenenfabriek

Als je kinderen hun weg vinden, wordt je uitzicht beter. Gijs Hopman staarde berustend voor zich uit op een bankje in de haven.

Zijn oudste zoon Jochem Hopman redde zich wel als IJsselmeervisser, zo goed en kwaad als dat ging. Hij ving met zijn eigen vergunning voorlopig genoeg paling om zijn jonge gezin te onderhouden. Jochem en zijn vrouw Jannetje zouden zes kinderen krijgen. Over zijn andere kinderen hoefde Gijs zich evenmin zorgen te maken.

Hoewel, even was het spannend geweest.

Toen de collega-visser uit Spakenburg bij wie jongste zoon Jan in 1929 aan boord was gestapt minder werk had, dreigde Jan thuis te komen zitten. Gelukkig vond hij een baantje bij de schoenenfabriek. De N.V. IJsselmeer Maatschappij voor de Schoenindustrie was in 1934 neergestreken in Bunschoten-Spakenburg, 'de gemeente die met haar 5200 zielen tegen dood water aan ligt', zoals een krant schreef bij de opening van de Afsluitdijk.

Vanuit het besef dat de vissers en de arbeiders uit de aanverwante ondernemingen een nieuwe werkplek nodig hadden, stimuleerde de rijksoverheid de gemeenten rond de Zuiderzee tot het aantrekken van bedrijvigheid. De burgemeesters zagen dit zelf ook wel zitten, toen het in de jaren twintig economisch beter ging en de maakindustrie zich verder ontwikkelde. Rond de Zuiderzee openden zo negen compleet nieuwe bedrijven die niets met de visserij te maken hadden. In de fabrieken werd van alles gemaakt; van knopen, bezems en koperwaren tot pantoffels, kleding en lingerie. Overal konden zonen en dochters aan het werk die tot dan toe hun ouders hadden geholpen met het vangen of schoonmaken van vis, het maken en tanen van netten, en al die andere klussen die de Zuiderzeevervisserij met zich meebracht. De zwarte klederdrachtbroek werd vervuild voor een bruine stofjas. Hun handen roken niet meer naar vis.

De opleiding die Jan Hopman kreeg om de schoenen te kunnen maken, werd betaald vanuit de Zuiderzeesteunwet. Het economisch beleid van de regering-Colijn ontmoedigde het direct subsidiëren van bedrijven die ex-vissers in dienst namen. Dat druiste in tegen de geest van de nachtwakersstaat. De overheid moest enigszins op afstand blijven. De Rijksdienst ter Uitvoering van de Zuiderzeesteunwet verstrekke slechts indirect hulp. Zo kreeg de Spakenburger schoenenfabriek per arbeider 500 gulden scholingskosten vergoed.

Nadat Jan jaren op het water had gewerkt, op een altijd bewegend schip, in de frisse buitenlucht, met één baas en soms een tweede knecht, stond hij nu de hele dag binnen in een besloten ruimte tussen vele collega's uren achtereen hetzelfde werk te doen. Zolen aannaaien of hakken vastlijmen. Het werk ging hem en zijn collega's in ieder geval goed af, beter dan buitenstaanders verwachtten. Burgemeester Jac. de Vries sr. van Bunschoten vertelde dit aan *De Telegraaf* in een artikel met de kop 'Nieuw land, stervende schoonheid'. 'Het schijnt of bij deze kinderen van

belanghebbenden de verbondenheid aan het water reeds gestorven is. Wat is er voor den werklooze belangrijker dan werk? Het werk lonkt.'

'Ik weet nog dat ik het in het begin lang niet makkelijk had. De zee trok!' vertelde plaatsgenoot Wim Bos. Hij werkte bij de tweede belangrijke werkgever voor oud-vissers in Spakenburg, de knopenfabriek, als handfrezer van knopen; gaatjes boren en randjes slijpen. Als dertienjarige had hij nog gedacht dat hij visser zou worden.

'Wanneer ik's maandagsmorgens, heel in de vroege, de motoren hoorde aanslaan, en wist dat de vissersschepen uitvoeren, dan ging 't me wel eens aan het hart dat ik niet meekon. Maar dat ging over: de trek naar zee verdween. En toen ik later de bootjes voorbij hoorde puffen, zei ik wel eens tegen mijn vrouw: "Ik ben blij dat ik op de fabriek ben, met een vast inkomen, zomer en winter door."'

Waar Gijs Hopman opgelucht was dat zijn jongste zoon dankzij de schoenenfabriek van de straat was, begonnen ze elders in het land juist te mopperen over de hulp die de Zuiderzeeplaatsen kregen. Zo beklagde een Waalwijkse schoenenfabrikant zich bij de ministers van Waterstaat en Economische Zaken over oneerlijke concurrentie.

De klachten ontstonden ook doordat in de jaren dertig de economische crisis steeds verder om zich heen greep. Op de dag dat in 1932 met veel vlagvertoon de Afsluitdijk was gedicht, presenteerde een staatscommissie een nieuw bezuinigingsrapport. In de eerste helft van de jaren dertig vervijfvoudigde de werkloosheid in Nederland naar bijna 630{w}000 werkzoekenden. Een kwart van de beroepsbevolking raakte afhankelijk van overheidssteun. Het lukte de Zuiderzeeplaatsen steeds minder goed om nieuwe bedrijven aan te trekken, met of zonder hulp van de Zuiderzeesteunwet.

De economische crisis maakte tegelijkertijd dat de Zuiderzeewerken op een laag pitje kwamen te staan. Het werk aan de dijken werd zo goed als stilgelegd. Dat kon toch niet de bedoeling zijn, stelde de Vereniging van Zuiderzeegemeenten, waarbij de meeste van de aan het IJsselmeer gelegen gemeenten die waren aangesloten. De leden lieten gezamenlijk aan de rijksregering weten dat het juist nu zaak was om door te zetten. Door de afsluiting raakten duizenden gezinnen langs de Zuiderzee brodeloos, de steun was beperkt en de gevolgen zouden des te harder worden gevoeld als de komst van de polders uitbleef. Het ging de gemeenten vooral om degenen die werk hadden gevonden als geulengraver of bakschipper. De polderwerkers zouden op straat komen te staan. Het verzoek had weinig effect. De inpolderingswerkzaamheden liepen vertraging op en zouden pas in 1936 aan de oostkant worden hervat met de aanleg van de Noordoostpolder.

Plaatselijke afdelingscommissies van de Rijksdienst Zuiderzeesteunwet bleven intussen 'erkend gedupeerden Zuiderzeewet' helpen met het zoeken naar een baan. De commissievoorzitter schreef bijvoorbeeld een aanbevelingsbrief naar een werkgever. De commissie raadde wel dringend aan om ook zelf actief te zoeken, gezien het grote aantal werklozen. Soms werd een gezin geadviseerd om te verhuizen naar een plaats waar wel werk was, bij Philips in Eindhoven bijvoorbeeld of in de Zaanstreek.

Maar velen hadden, net als grootmoeder Jaopie Hopman, geen zin om te verkassen. Ze waren te verknocht aan hun woonplaats. Liever aasden ze, als laagopgeleiden, op een eenvoudiger functie dichtbij huis, zoals grootvader Gijs Hopman had gevraagd om een baantje als brugwachter, havenmeester of bakschipper.

In Spakenburg werd in die tijd veel gepraat over de familie De Graaf, die wél een verhuizing naar de andere kant van het land had aangedurfd, naar Zuid-Limburg nog wel, waar ze de enige orthodox-gereformeerden werden tussen katholieken die een onverstaanbaar dialect spraken.

Deze Jacob – de jongste zoon in een vissersgezin van tien kinderen – was als twaalfjarige in 1922 nog aan boord gestapt bij zijn vader als ‘derdemannetje’. Maar er werd te weinig verdiend om hem erbij te hebben. Bovendien voelde Jacob zich meer aangetrokken tot het ambachtswerk op een werf. Hij hield ervan om met zijn handen iets te maken. Op zijn veertiende was hij bij een scheepswerf begonnen met de simpele klusjes, pek smeren bijvoorbeeld. Al snel werkte hij zich op tot eerste knecht.

Toen na de voltooiing van de Afsluitdijk de visvangsten drastisch daalden, liep ook het werk op de scheepswerf terug en Jacob raakte werkloos. Zijn vader kon gebruik maken van de Zuiderzeesteunwet en als ‘kind van een belanghebbende’ kreeg Jacob voorrang bij sollicitaties op banen bij de overheid. Hij probeerde het bij een werf in Den Helder, dat trok hem nog wel, maar het werd een betrekking bij de douane in het Zuid-Limburgse Meerssen. Het leek hem niets, maar hij moest wat.

Echtgenote Biethje vernieuwde haar volledige garderobe voor de verhuizing. In Limburg wilde ze niet in klederdracht rondlopen. Wat zouden de burens daar wel niet van denken? Geadviseerd door de vrouw van de dominee kocht ze in een speciaalzaak in Amersfoort van alle kledingstukken twee stuks. Een huwelijk in klederdracht had ze ook niet meer gewild vlak voor haar ‘emigratie’. Het was eigenlijk vooral Jacob die dat niet meer gepast vond. Heel Spakenburg had het erover dat Biethje van Grietje Piet in het wit was getrouwd, met bloemetjes en lintjes in d’r haar.

Voor Biethje kreeg enorm last van heimwee. Ze spelde iedere week de *Bunschoter Bode*, waarop ze een abonnement behield. Haar moeder zorgde ervoor dat het gezin iedere zaterdag een maal verse vis kreeg thuisbezorgd in Limburg, met een tot de randen volgeschreven brief.

De kinderen De Graaf moesten helemaal in de grote stad Maastricht naar school, omdat het dorp geen protestants onderwijs bood. Het gezin kerkte in een kleine gereformeerde kerk in Maastricht. Alleen als het heel hard regende, gingen ze wel eens naar de hervormde kerk in de buurt. Maar ze konden zich niet helemaal afzonderen van de Limburger samenleving. Bij geboortes kwam er gewoon een katholieke kraamhulp, er was niemand anders. Moeder raakte bevriend met de buurvrouw met wie ze winkelde in Maastricht. Terwijl die te biecht ging, wachtte Biethje rustig achterin de kerk. Ze maakte zelf de patates frites die ze in België leerde kennen, tot grote verbazing van de Spakenburger familieleden. De familie begreep ook niets van de huzarensalade die Biethje opdiende.

Toen vader in 1950 een baan bij het belastingkantoor in Amersfoort kon krijgen, verhuisde het gezin daarnaartoe, om weer dichterbij Spakenburg te kunnen wonen. En nadat Jacob na veertig dienstjaren met vervroegd pensioen kon, keerde het gezin in 1967 écht terug, terug naar Spakenburg. Biethje sprak de rest van haar leven van ‘haar verloren jaren’. Spakenburg bleef ‘het beloofde land’.

Na hun terugkeer verbouwde vader hun huis wel tot een moderne woning met een voordeur met bel. Want dat waren Jacob en Biethje inmiddels zo gewend, dat je niet onaangekondigd binnenliep, maar aanbelde bij de voordeur. De burens vonden het maar hoogmoedig.

De periode in Limburg bracht het gezin De Graaf goede dingen, concludeert dochter Gerie Vreekamp-De Graaf nu. ‘We ontwikkelden ons. Wij moesten van onze ouders naar de middelbare school. Dat was toen lang niet in ieder gezin normaal, en zeker niet voor meisjes. We werden gestimuleerd om ons best te doen en om onze diploma’s te halen. En we gingen bijvoorbeeld ook vanaf ons zesde naar de tandarts.’ De verhuizing dwong haar ouders ‘om zelf na te denken, om eigen beslissingen te nemen’.

Misschien is Gijs Hopman wel jaloers geweest toen hij indertijd de verhalen over Jacob en Biethje de Graaf hoorde. Zij hadden de stap wél durven zetten.

De schoenenfabriek waar de toekomst van zoon Jan geborgd leek, ging in 1936 failliet. Gijs Hopman maakte zich alsnog zorgen over het lot van zijn jongste.

Veel bedrijven die met de indirecte hulp van de Zuiderzeesteunwet waren opgestart, hadden het moeilijk. De subsidiemaatregelen hadden niet de krachtigste ondernemers aangetrokken, zo bleek. De meesten beschikten over weinig eigen middelen en boekten de vergoeding voor de opleidingskosten als eigen kapitaal. Hierdoor ontbeerden de ondernemingen een gezonde financiële basis. De bedrijven in meer eenvoudige producten als knopen, bretels en borstels reddden zich het best. De meer complexe fabricage van schoenen kende ook nog eens meer concurrentie op de binnenlandse markt.

Het inzetten van werknemers uit visserijbedrijven was ook geen onverdeeld succes, omdat zij lang niet allemaal aan de eisen van de werkgevers voldeden. Een van de grootste problemen was dat het personeel uit de Zuiderzeeplaatsen niet gewend was aan de discipline die een fabriek vereiste. De meisjes glipten nog weleens de deur uit om thuis om half elf een kopje koffie te drinken, mopperde de directeur van de confectiefabriek uit Elburg tegen een enquêteur van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de Drooggelegde Zuiderzeepolders. De stichting boog zich nu ook over de vraag in hoeverre de bewoners van de kuststreken geschikt waren voor andersoortig werk. De wetenschappers verzamelden de enquêteresultaten in het dossier ‘Omvorming en aanpassing’.

‘De vissersjongens vinden het moeilijk om in een ritme door te werken,’ mopperde de eigenaar van een Bunschoter sigarenfabriek. ‘’t Is net of hun de deining in het bloed zit, men sjouwt op ’t schip bij slecht weer ook gemakkelijk vier à zes uur en ligt dan weer een paar uur in de kooi.’ In Volendam bedacht de directeur van het lederbedrijf een oplossing. Sinds hij de radio had aangezet,

klatsen de meisjes bij hem op de werkvloer veel minder. 'Je moet ze weten te behandelen,' stelde zijn collega van de borstelfabriek. 'Ze zijn niet geschikt voor fijn werk. Ze doen liever ruw werk, laden en sjouwen bijvoorbeeld.' Een voordeel vond hij dat de vissersjongens niet op een minuut keken. 'Ze zijn erg trouwhartig,' merkten ze ook bij de knopenfabriek in Spakenburg. 'Als je met ze kunt opschieten, gaan ze voor je door het vuur. Alleen voor leidinggeven zijn ze niet geschikt. Veel koppigheid en vasthoudendheid.'

Meerdere ondernemers meenden te kunnen zien of een werknemer gaand of staand had gevestigd. De mannen die met een sleepnet hadden gekuild, werkten over het algemeen wat lomper en onverschilliger. De fuikenvissers kenden meer discipline, omdat die vangstmethode meer precisie en volharding vereiste.

De directeur van de schoenenfabriek waar Jan Hopman werkte, had weinig te klagen gehad tegenover de enquêteurs. 'De Spakenburgers en Bunschoters voldoen goed,' werd genoteerd. 'Ze doen niet onder voor Brabantse werklui.' Het bedrijf slaagde er uiteindelijk dan ook in om een doorstart te maken. Het bedrijf heette voortaan Knoek en Ros en produceerde 'luke huispantoffels en lichte zomerschoenen', iets minder bewerkelijke producten. Tot ieders blijdschap kon Jan er ook weer aan de slag, voor tien gulden per week.

Gijs en Jan Hopman waren twee van de ruim vierhonderd vissers uit Bunschoten-Spakenburg die ermee stopten tussen 1930 en 1947. De afname bedroeg er in die periode ruim 35 procent en daarmee was het een van de plaatsen waar de Zuiderzeeactiviteiten in de jaren dertig hard terugliepen, al bleef de vloot er vergeleken met andere IJsselmeerplaatsen groot.

Enkhuizen, Vollenhove, Marken, Harderwijk en Elburg kenden een soortgelijke daling. In Elburg wilde de gemeenteraad graag een stuk grond vrijmaken waar ex-vissers eendenhouder konden worden. Ze stelde het nabijgelegen Harderwijk als voorbeeld, waar dit succesvol was gedaan. De grond bleek echter niet geschikt en er waren ook weinig vissers die zin hadden in die eenden. Elburg lag meer afgelegen en had geen spoorverbinding, waardoor bedrijven er niet graag naartoe wilden verhuizen. De gemeente probeerde het wel en voerde vergevorderde besprekingen met een fietsenfabriek uit Arnhem, maar de gevraagde lening van 20{w}000 gulden ging de gemeenteraad te ver. De kledingfabriek die met behulp van de Zuiderzeesteunwet was geopend, bood vooral werk aan vrouwen.

Waar de Elburgers eerder weinig zin toonden om te verhuizen, ontstond in de jaren dertig een flink vertrekoverschot. De meesten vonden werk in de fabrieken in de Zaanstreek of in de steenkoolmijnen in Limburg. Het enige serieuze alternatief dat Elburg zelf nog leek te kunnen ontwikkelen, was het toerisme. In de zomer van 1937 besprak de gemeenteraad een subsidievoorstel voor het behoud van de mozaïekstoepen, de zwart-witte keitjespatronen die zo kenmerkend zijn voor het oude vestingstadje. Een raadslid vond het maar onzin. Waarom zou je 'al het oude bewaren', vroeg hij zich af. 'Elburg is nu eenmaal ten dode opgeschreven, daar zullen de keitjesstoepen geen

verandering in kunnen brengen.’ Burgemeester Feith redeneerde precies andersom en pleitte voor zo veel mogelijk toerisme. ‘Om toch nog wat leven in Elburg te krijgen.’

Jan Hopman leek zich in Spakenburg intussen niet te willen neerleggen bij een bestaan als arbeider in een schoenenfabriek. Zijn ambities reikten verder, hierbij waarschijnlijk aangemoedigd door zijn vader Gijs die zelf immers had doorgestudeerd voor het kapiteinsdiploma. De Rijksdienst voor de Zuiderzeesteunwet stimuleerde de visserszonen ook om een opleiding te volgen, in navolging van de eerste initiatieven hiertoe in Spakenburgs buurdorp Huizen. Met geld uit de Zuiderzeesteunwet verrezen er ambachtsscholen in Edam, Hoorn, Urk, Harderwijk en Lemmer. Ook Jan Hopman maakte gebruik van de steunwet: hij zegde zijn baan bij de schoenenfabriek op en begon met een opleiding tot gemeentepolitieagent.

In totaal kregen tot 1940 bijna 2400 Zuiderzeekustbewoners ondersteuning voor omscholing. Het overgrote deel van het geld ging naar de zonen en dochters. Een zesde van de totale beroepsbevolking in de Zuiderzeeplaatsen was toen nog werkzaam in de visserij of een aanverwant bedrijf – zoals ook Willem Kwakman, Rooie Juut en Jochem Hopman. Zij hadden het best goed, was de conclusie van Arnold Schaper, die in 1962 aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde op de ontwikkeling van de IJsselmeervisserij na de afsluiting. Hij stelde dat de moeizaam tot stand gekomen Zuiderzeesteunwet de vissers en collega-ondernemers uit de Zuiderzeeplaatsen voldoende had geholpen. ‘Heel wat geld is door al deze maatregelen aan de vissers toegevloeid. Van een verarming van deze groep is dan ook geen sprake geweest.’ Maar, zo waarschuwde Schaper ook meteen: ‘Het verdwijnen van een eeuwenoude bedrijfstak is niet iets dat men alleen economisch kan bezien; het grijpt veel dieper in de plaatselijke gemeenschappen in.’

Inderdaad, als je over het water uitkijkt, zie je er niets van.

De Spakenburgers spreken in hun dialect over het ‘sjutenkârkhof’, de begraafplaats der schuiten. Voor de kust ligt onder het wateroppervlak de erfenis verscholen van de Zuiderzeejaren. De schippers van wie de houten schepen in de jaren dertig werkloos in de haven kwamen te liggen, waren moedeloos geraakt. Door het overvloedige aanbod leverden hun trotse eigendommen van weleer nauwelijks iets op. De botters werden een last, omdat de kosten voor het onderhoud en de haven wel doorliepen. Schippers lieten de schuiten weggroten. Ten einde raad voer menigeen in Bunschoten-Spakenburg voor een laatste keer de haven uit om de botter tot zinken te brengen.

Een vrijwilliger begon in 2001 de botters van toen op te sporen en traceerde er inmiddels meer dan dertig. Als bij een zuidwesterstorm het water droogvalt dat nu het Eemmeer heet, maakt deze vrijwilliger foto’s van de wrakken. Op zijn site plaatst hij de afbeeldingen op een kaartje met de vindplaats en de scheepscode. Ook het beleid van de gemeente Bunschoten is erop gericht het botterkerkhof behouden vanwege de grote cultuurhistorische waarde.

De cursor zweeft langs de gedoemde botters. Klik, BU20, een kleivlakte, een karkas van een schuit. Klik, BU10, een paar houten planken steken boven het water uit. Bij veel markeringen staat

'Botterwrak (onbekend)'. De tijd heeft de codes onleesbaar gemaakt. Wie erop heeft gevaren, wie zijn gezin ervan onderhield, wie op een dag besloot het schip een laatste rustplaats te geven op de bodem van het meer – het blijft onbekend. Misschien was het wel Gijs Hopman.